

KS. GRZEGORZ BERESZYŃSKI

ODNOWA LITURGII
W ARCHIDIECEZJI WARSZAWSKIEJ

Wielki Jubileusz Roku 2000 był dla całego Kościoła okazją nie tylko do modlitewnego rozważania Tajemnicy Wcielenia, ale również do pogłębienia refleksji nad dziedzictwem minionych wieków, do pytania o wierność wobec Boga i Kościoła. Czynimy to od dłuższego czasu w wymiarze ogólnokościelnym, jak i w odniesieniu do poszczególnych narodów. Zadanie to podjął także Kościół w Polsce.

Szczególnie istotną i doniosłą rolę odegrał w naszych czasach Sobór Watykański II, którego myśl i spuścizna stale kształtuje dzisiejszy obraz Mistycznego Ciała Chrystusa i inspiruje wiernych do pełniejszego przeżywania wiary.

Sobór ten, stawiając sobie za cel odnowę życia chrześcijańskiego w Kościele, rozpoczął jego realizację od reformy liturgicznej. Liturgia bowiem stanowi „szczyt, do którego zmierza cała działalność Kościoła, oraz źródło, z którego wypływa jego moc” (por. KL 10). Jest ona – jak uczy Jan Paweł II – uprzywilejowanym miejscem spotkania chrześcijanina z Bogiem. Pracy podjętej po zakończeniu Soboru stale towarzyszyła troska, by w nowych tekstach i obrzędach lud wierny mógł uczestniczyć w sposób świadomy, czynny i społeczny (por. KL 14).

Po 40 latach od wydania Konstytucji o liturgii *Sacrosanctum Concilium* trzeba zapytać, w jaki sposób i w jakim stopniu cel, który wytyczył Sobór, został osiągnięty. Pełna odpowiedź będzie jednak możliwa dopiero po przeprowadzeniu badań nad recepcją reformy w poszczególnych diecezjach.

Zagadnienie to w odniesieniu do Kościoła warszawskiego nie zostało jeszcze w pełni opracowane. Spotkać można tylko pewne przyczynkowe publikacje, w których sprawy liturgiczne zostały poruszone w ogólnym zarysie¹

W okresie najintensywniejszego wprowadzania reformy liturgicznej archidiecezja warszawska zajmowała obszar ok. 12 400 km², obejmujący 9 ówczesnych województw. Teren ten zamieszkiwało ok. 3 110 000 osób, w tym ok. 125 000 niewierzą-

Ks. dr GRZEGORZ BERESZYŃSKI – wykładowca na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie i Wyższych Studiach Katechetycznych w Warszawie; adres do korespondencji: ul. Wólczyńska 64, 01-908 Warszawa 1.

¹ Por. np. R. B i e Ń k o w s k i. *Formy pracy duszpasterskiej w Archidiecezji Warszawskiej w latach 1948-1973*. W: *Soli Deo. Dwudziestopięciolecie pracy Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski*. Red. F. Olszewski, W. Wojdecki. Warszawa 1974 s. 120-128; J. Z a w i t k o w s k i. *Życie muzyczne w Archidiecezji (1948-1973)*. W: tamże s. 139-148; A. G r a b o w s k i. *Trzydziestolecie działalności Rady Prymasowskiej Budowy Kościołów Warszawy*. W: *Regnet Deus. Pięćdziesięciolecie kapłaństwa Księdza Biskupa Jerzego Modzelewskiego*. Red. F. Olszewski, W. Wojdecki. Warszawa 1978 s. 107-140.

cych i innowierców. W 1965 r. archidiecezja podzielona była na 32 dekanaty (8 warszawskich i 24 pozawarszawskich), obejmujące 309 parafii. Ogółem na jej terenie znajdowały się 334 kościoły i 253 kaplice. Kapłanów diecezjalnych było 757. W późniejszych latach liczby te zmieniały się, wynosząc w 1991 r. 43 dekanaty (12 warszawskich i 31 pozawarszawskich), 432 parafie, 537 kościołów i kaplic oraz 1208 kapłanów diecezjalnych²

Dla zobrazowania skali zmian dokonanych nowym podziałem diecezji polskich warto przytoczyć dane statystyczne, archidiecezji pochodzące z lipca 1992 r. Obszar terytorialny wynosi 3 350 km², obejmując trzy województwa. Zamieszkuje go ok. 1 525 000 osób, w tym ok. 80 000 niewierzących i innowierców; 17 dekanatów (8 warszawskich i 9 pozawarszawskich) tworzy 179 parafii; w 220 kościołach i kaplicach pracuje 550 kapłanów diecezjalnych³

Prezentacji działań i inicjatyw diecezjalnych zmierzających do realizacji reformy liturgicznej Vaticanum II dokonamy poprzez przedstawienie osób, instytucji i ośrodków odpowiedzialnych na terenie archidiecezji za jej przebieg.

Kardynał Stefan Wyszyński, jako Prymas Polski i przewodniczący Konferencji Plenarnej Episkopatu, przez 32 lata nadawał kierunek życiu kościelnemu w Polsce. Czasy te charakteryzowało zmaganie się dwóch światopoglądów: chrześcijańskiego i materialistycznego. Były to lata prześladowania Kościoła, zaprogramowanej ateizacji, ale jednocześnie lata ożywienia religijnego. Od chwili ujawnienia zamiaru zwołania Soboru przez papieża Jana XXIII w 1959 r. kard. Wyszyński w licznych kazaniach, przemówieniach i konferencjach, wygłaszanych jeszcze przed rozpoczęciem obrad soborowych, w czasie ich trwania, jak i po ich zakończeniu, propagował myśl soborową i wzywał do jej realizacji. Na podkreślenie zasługują tu listy pisane do kapłanów archidiecezji z auli soborowej⁴ oraz spotkania z duchowieństwem i alumna-
mi po przyjeździe do Polski, po zakończeniu poszczególnych sesji soborowych. W trakcie Vaticanum II Prymas wygłosił 11 przemówień, z których jedno dotyczyło liturgii. Realizacja przenoszonych wówczas na polski grunt wskazań soborowych, zwłaszcza dotyczących liturgii, w dużej mierze była odzwierciedleniem pobożności i myśli kard. Wyszyńskiego. Zgodnie z duchem Soboru zaproponował on stopniowość wprowadzania zmian liturgicznych, które poprzedzone zostały stosownym przygotowaniem (por. KL 23). Ten inicjator Wielkiej Nowenny oraz obchodów Millennium zainspirował wielką mobilizację religijną w formie nawiedzenia wszystkich diecezji i parafii przez kopię jasnogórskiego obrazu Matki Bożej. Czas, kiedy kiero-

² Za: *Rocznik Archidiecezji Warszawskiej zawierający spis duchowieństwa i parafii 1966* [stan w dniu 31 XII 1965 r.]. Oprac. Kolegium redakcyjne Kurii Metropolitalnej. Warszawa 1966 s. 281; *Informator Archidiecezji Warszawskiej 1991* [stan w dniu 15 IX 91 r.]. Oprac. G. Kalwarczyk. Warszawa 1991 s. 131-132.

³ Za: *Informator Archidiecezji Warszawskiej po zmianie granic 1992* [stan w dniu 15.07. 1992 r.]. Oprac. G. Kalwarczyk, Warszawa 1992 s. 172-173.

⁴ Por. np. *List Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Prymasa Polski „Do umiłowanych Księżych Dziekanów i Kapłanów Dekanalnych”* [z dnia 25 IX 1965 r.]. W: *Listy pasterskie Prymasa Polski 1946-1976*. Paryż 1975 s. 493-495.

wał on Kościołem w Polsce, to lata odbudowy świątyń oraz wzmożonej urbanizacji i migracji wiernych do miast, co pociągnęło za sobą konieczność tworzenia nowych ośrodków duszpasterskich i budowy świątyń.

Jego następcą – kard. Józef Glemp, prekonizowany na stolicę arcybiskupią w Gnieźnie i Warszawie w 1981 r., kontynuował wielką pracę administracyjną i duszpastersko-katechetyczną. Za jego rządów, dzięki sprzyjającym warunkom społeczno-politycznym, udało się nadrobić w dużym stopniu wieloletnie zaległości w budownictwie sakralnym i kościelnym. Wykazuje on też niezmiennie zaangażowanie w realizację formacji liturgicznej duchownych i świeckich, co stanowi wyznacznik szerokiego nurtu apostołstwa liturgicznego, który popiera papież Jan Paweł II.

Obydwaj wymienieni arcybiskupi warszawscy kierowali przebiegiem reformy liturgicznej na powierzonym im terenie poprzez wspomagające ich urzędy, zwane Kurią Metropolitalną. Struktura jej wydziałów, zwłaszcza tych, które zajmowały się sprawami liturgicznymi, tj. Kolegium do Spraw Duszpasterskich, a później Wydziału Duszpasterstwa, kilkakrotnie ulegała reorganizacji, która miała zarządzaniu archidiecezją nadać charakter pastoralny⁵ Podejmowane wówczas prace jednoczono wokół corocznych programów duszpasterskich, katechetycznych i homiletycznych, opracowywanych na kanwie aktualnych wskazówek Stolicy Apostolskiej, Episkopatu Polski i ordynariusza warszawskiego. Podkreślenia wymaga fakt, że uwzględniano w nich także wiele różnorodnych inicjatyw oddolnych, podejmowanych w ramach pracy poszczególnych wydziałów, w zwłaszcza Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej. Przyjętą formą promowania reformy liturgicznej było zaznajamianie duchowieństwa i wiernych z nowymi dokumentami, obrzędami i postulatami odnowy. Czyniono to poprzez organizowanie specjalnych kursów, ognisk, akcji parafialnych oraz publikowanie wielu tekstów w oficjalnym organie Archidiecezji – „Wiadomościach Archidiecezjalnych Warszawskich”⁶ i „Teczach duszpasterskich”⁷, jak również w formie pomocy, powielanych najpierw w maszynopisie, potem na powielaczu, a od 1986 r. przez Pracownię Pomocy Duszpasterskich, tzw. Wzorcownię duszpasterską (ks. Bogusław Bijak).

Członkowie Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej, powołanej do życia w 1965 r. (do 1967 r. funkcję przewodniczącego pełnił bp Jerzy Modzelewski, w latach 1967-1985 ks. Jerzy Zalewski, a od 1985 r. ks. Jan Miazek), mieli swój znaczący udział w realizacji reformy liturgicznej nie tylko w wymiarze diecezjalnym, ale i ogólnopolskim. Na prośbę Konferencji Episkopatu przygotowywali oni tłumaczenia oraz opinie do większości polskich wydań ksiąg liturgicznych. Na podkreślenie zasługują choćby dokonane w 1968 r. tłumaczenia nowych prefacji i Modlitw eucharyst-

⁵ Znaczącą rolę odegrał w tym dziele kanclerz Kurii – ks. Jerzy Modzelewski, późniejszy biskup pomocniczy (zm. 1986).

⁶ Ukazujących się od 1911 r. Dalej skrót: WAW.

⁷ Teczki te, ukazujące się pod nazwą „Teczka duszpasterska” i „Teczka dziekańska” zawierały materiały przygotowywane na zebrania księży dziekanów oraz informacje przekazywane księżom w parafiach po każdorazowym spotkaniu. Ponieważ posiadały one kolejną numerację zeszytów, dla ułatwienia zatem przyjęto nazwę „Teczki duszpasterskie”. Wszystkie one zgromadzone są w Archiwum Kurii Metropolitalnej Warszawskiej.

tycznych (ks. Stanisław Tworkowski) oraz przekłady *Ogólnego Wprowadzenia do Mszału Rzymskiego*, tekstu poświęcenia oleju katechumenów, oleju chorych i konsekracji Krzyżma. Brali też aktywny udział w opracowywaniu nowych obrzędów święceń oraz przygotowali szereg uwag dotyczących *Kalendarza diecezji polskich*, jak również przebiegu obrzędów: pokuty, pogrzebu, namaszczenia chorych, jubileuszu małżeństwa i innych. Sporządzili projekt procesji rezurekcyjnej i współpracowali w przygotowaniu śpiewnika mszalnego, jak również poszczególnych części lekcjonarza. Stan zachowania większości archiwalnych źródeł nie pozwala jednak na zaprezentowanie konkretnych rozstrzygnięć i propozycji wnoszonych przez poszczególnych członków Komisji. Cenną inicjatywą Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej o znaczeniu ogólnopolskim było także zainicjowanie i wydanie w 1975 r. *Służby Bożej*⁸, zawierającej wzory nabożeństw archidiecezji warszawskiej, księgi przyjętej i wykorzystywanej później w wielu diecezjach, oraz w 1979 r. studyjnego wydania *Mszału rzymskiego*⁹, powszechnie używanego na terenie całej Polski aż do czasu ukazania się pełnego wydania w 1986 r. Na płaszczyźnie diecezjalnej ważną i nowoczesną formą prac Komisji było przygotowywanie ankiet, jako pastoralnego sondażu wśród duchowieństwa. Wskazania ogólnokościelne, w połączeniu z wynikami tychże ankiet, dotyczących m.in. zakresu języka polskiego w liturgii, sposobu odmawiania Liturgii Godzin czy wystroju kościoła, były podstawą opracowania trzynastu oficjalnych pouczeń, skierowanych do duchowieństwa i wiernych. Troska o pogłębienie liturgicznego wychowania duchowieństwa, dokonywana według wskazań Soboru, a będąca zasadniczym celem prac Komisji, realizowana była przede wszystkim poprzez wspomniane już ogniska i kursy, połączone prawie zawsze z odprawieniem „wzorcowego” nabożeństwa. Spotkania te dotyczyły poszczególnych elementów reformy (np. roli komentatora w liturgii, świętowania niedzieli, muzyki w liturgii), a zwłaszcza sakramentów świętych (poza sakramentem święceń). Ogniska, rozpoczęte w 1968 r., przeznaczone były przede wszystkim dla dekanalnych instruktorów liturgicznych, którzy byli faktycznymi łącznikami i przekazicielami wiadomości między Archidiecezjalną Komisją Liturgiczną a duchowieństwem i wiernymi świeckimi. W tym samym roku pierwsze kursy, tzw. rejonowe, skupiające księży z danych regionów archidiecezji, przeprowadził Zespół Liturgistów Lubelskich pod kierunkiem ks. Franciszka Blachnickiego. Później spotkania tego typu promowała Komisja Liturgiczna, zapraszając m.in. wykładowców KUL-u. Pozytywnym aspektem tych spotkań było wielopłaszczyznowe naświetlenie danego zagadnienia – od strony teologicznej, rubrycystycznej, duszpasterskiej i duchowej. Niestety nazbyt często część rubrycystyczna przeważała nad innymi.

Członkowie tejże Komisji w myśl zaleceń Konstytucji o liturgii (por. KL 46) podejmowali współpracę z innymi Komisjami, zwłaszcza do spraw muzyki i sztuki sakralnej. Przedmiotem wspólnych działań była np. oprawa uroczystości Bożego Ciała, pielgrzymek papieża, oceny projektów nowych kościołów. Współdziałano także

⁸ *Służba Boża w Archidiecezji Warszawskiej (Pomoce dla duchowieństwa liturgicznego)*. Oprac. Archidiecezjalna Komisja Liturgiczna. Warszawa 1975.

⁹ *Mszał rzymski dla diecezji polskich. Wydanie studyjne*. Warszawa 1979.

z Wydziałem Katechetycznym i z Wyższym Metropolitalnym Seminarium Duchownym. Wydaje się jednak, że formy tej współpracy wymagają pogłębienia, większej trwałości i skuteczności działania.

Nie wszystkie zamierzenia Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej udało się w całości wypełnić, biorąc pod uwagę fakt, że w okresie wstępnym brakowało zarówno wykształconych specjalistów w zakresie liturgii, jak i środowiska, które promowałoby tę dziedzinę odnowy Kościoła. Jednym z czynników hamujących ten proces, realizowany z dużym dynamizmem przez Stolicę Apostolską, było legalistyczno-rubrycystyczne podejście do reformy u tych, którzy powinni z urzędu stać się jej krzewicielami. W samej aktywności Komisji Liturgicznej zauważa się znaczną ewolucję pośród inicjatyw i działań liturgicznych. O ile wcześniejsze prace mają charakter prawnorubrycystyczny, to obecność w kręgu Komisji osób kompetentnych, a zwłaszcza ks. Wojciecha Danielskiego, znacząco wpływała na jakość pastoralno-teologiczną przygotowywanych materiałów.

W 1950 r. powołano do istnienia Komisję Muzyki Kościelnej oraz Komisję do Spraw Organistowskich. Dokumenty reformy soborowej dotyczące znaczenia śpiewu i muzyki w odnowionej liturgii znalazły swój wyraz w inicjatywach Komisji, zmierzających do przywrócenia właściwej roli oraz zapewnienia odpowiedniej formacji muzycznej organistów i wiernych. W działaniu Komisji Muzyki Kościelnej trzeba podkreślić fachowość i zaangażowanie takich osób jak: ks. Tomasz Bojasiński, ks. Wojciech Lewkowicz, ks. Wiesław Kądziela i ks. Andrzej Filaber, twórców śpiewów i pomocy liturgicznych. Ważnym osiągnięciem było wydanie śpiewników, np. *Alleluja* (1978)¹⁰ czy *Gaude Mater* (1978)¹¹, i licznych opracowań muzycznych, które w jakimś stopniu były wykorzystywane również w wielu innych diecezjach. Pozytywnego podkreślenia wymaga też udział we wprowadzaniu polskich pieśni do liturgii oraz troska o rozwój muzyki młodzieżowej. Znaczną inicjatywą było tu powstanie młodzieżowej grupy beatowej w Podkowie Leśnej i działalność ks. Leona Kantorzkiego¹².

Wypełnieniem przyszłych postulatów Soboru (por. KL 115) można nazwać, podjęte przez archidiecezję jeszcze przed rozpoczęciem Vaticanum II, szkolenie muzyków kościelnych. Dokonywało się ono w powołanym do życia w 1959 r. Studium Muzyczno-Liturgicznym dla Sióstr, a następnie Instytucie Muzyki Sakralnej „Musica Sacra” im. św. Piusa X dla Księży i Braci Zakonnych, a przede wszystkim w Instytucie Szkolenia Organistów, mającym od 1989 r. charakter pięcioletniego studium

¹⁰ *Alleluja. Zbiór śpiewów mszalnych i pielgrzymkowych*. Red. J. Zawitkowski. Warszawa 1978.

¹¹ *Gaude Mater. Ordo Missae et Cantica Selecta*. Warszawa 1978, 1991².

¹² Zob. np. R. R a k. *Muzyka „beatowa” w Kościele*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 22:1969 s. 249-262; B. S a d u ś. *Big-beat w katedrze?* „Tygodnik Powszechny” 23:1969 nr 3, s. 6; *Trapiści nie chcą milczeć*. „Przewodnik Katolicki” 74:1968 nr 50 s. 461-462.

zawodowego przy Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie. W organizowaniu tych form kształcenia zasłużył się zwłaszcza ks. Wojciech Lewkowicz¹³

W 1947 r. powstała Rada Prymasowska Budowy Kościołów Warszawy i Komisja Artystyczna i Architektoniczna Archidiecezji Warszawskiej. Soborowe wezwanie do troski, aby wznoszone świątynie ułatwiały wykonywanie czynności liturgicznych oraz osiągnięcie czynnego uczestnictwa wiernych (por. KL 124), członkowie tejże Komisji starali się mieć na uwadze opiniując i zatwierdzając projekty nowych kościołów (do podziału diecezji polskich, dokonanego w 1992 r. powstało ich 185) oraz plany odbudowy świątyń zniszczonych podczas działań ostatniej wojny. Najczęściej dokonywano tego przy współpracy z ekspertami innych dziedzin, np. liturgii czy sztuk pięknych. Trzeba przy tym podkreślić aktywność i kompetencję świeckich w pracach Rady i Komisji (stanowili w nich większość), m.in. prof. Stanisława Marzyńskiego, red. Adama Grabowskiego, inż. arch. Mieczysława Twarowskiego. Godnym odnotowania wkładem członków Rady w posoborowy rozwój budownictwa sakralnego były powstałe w ramach pracy poszczególnych jej Sekcji powtarzalne projekty ośrodków duszpasterskich: kościoła wiejskiego, kościoła dla osiedla podmiejskiego i kościoła dla miasta. Wiele z nich zostało później wykorzystanych w różnych diecezjach polskich¹⁴ Członkowie Rady i Komisji Architektonicznej i Artystycznej brali również udział w wielu prelekcjach dla księży i świeckich na temat soborowych rozstrzygnięć w budownictwie sakralnym. Trzeba jednak zaznaczyć, że mimo wyraźnych zaleceń prawa czasami podejmowano w archidiecezji budowę obiektów kościelnych bez zgody tejże Komisji, a nawet mimo jej negatywnej opinii o danym obiekcie.

Próba dostosowania prawodawstwa diecezjalnego do wymogów soborowych był trwający od 1971 do 1974 r. III Synod Archidiecezji Warszawskiej¹⁵ Sobór Watykański II podał jedynie ogólne zasady duszpasterzowania, dlatego też przed ustawodawstwem synodalnym stało zadanie przełożenia go na rozwiązania praktyczne. Podkreślić trzeba kolegialny charakter działalności Synodu, objawiający się w szerokiej konsultacji z duchowieństwem i wiernymi świeckimi (łącznie pracowało 200 osób: kapłanów, zakonników, sióstr zakonnych i wiernych świeckich) oraz uwzględnienie specyfiki Kościoła lokalnego. Wiele kierunków odnowy soborowej znalazło swój praktyczny wyraz w uchwałach synodalnych. Zaliczyć można do nich następujące fakty: nowe zdefiniowanie diecezji i parafii jako wspólnoty miłości; dowartościowanie laikatów; reorganizacja struktur diecezjalnych oraz urzędów kurialnych i terenowych w duchu służebności i pomocniczości itd. Wszystkie one były trafnym sposobem dostosowania prawodawstwa Kościoła powszechnego do warunków lokalnych. Znaczącym wkładem Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej w dzieło Synodu było opracowanie schematu *Życie liturgiczne*, który sytuuje liturgię w szerokim kontekście realizacji ewangelizacyjnej misji Kościoła. Podkreślenia wymaga tutaj

¹³ Zob. np. E. S z a ł e k. *Działalność muzyczna Ks. Wojciecha Lewkowicza (1901-1971)*. „Liturgia Sacra” 2:1996 nr 3-4 s. 93-102.

¹⁴ Na przykład w Klukowie (diec. plocka), w Starogrodzie, w Zbroszy Dużej oraz księży orionistów w Kaliszu. Por. Gr a b o w s k i. *Trzydziestolecie działalności* s. 126-130.

¹⁵ *Trzeci Synod Archidiecezji Warszawskiej 1974*. WAW 65:1975 s. 1-264.

fachowa praca ks. Wojciecha Danielskiego. Ten wybitny liturgista warszawski i wykładowca liturgiki pastoralnej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim oraz w latach 1981-1985 Krajowy Moderator Ruchu „Światło-Życie” należał wcześniej do tzw. Zespołu Liturgistów Lubelskich. Zespół ten koncepcyjnie promował w Polsce liturgiczną reformę Soboru Watykańskiego II, będąc głównym ciałem opiniodawczym dla Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski oraz pierwszym w Polsce środowiskiem formacji duchowej kapłanów i świeckich. Gremium to, działające w Lublinie pod kierunkiem ks. Franciszka Blachnickiego, podjęło istotną próbę w zakresie formowania duchowości liturgicznej w kręgu duchowieństwa polskiego. Czyniono to przez wydawany od 1967 r. „Biuletyn Odnowy Liturgii” (najpierw w formie maszynopisu, ok. 1800 sztuk, a później na łamach „Collectanea Theologica”) oraz szereg szkoleń i instruktaży liturgicznych realizowanych w całej Polsce.

Trzeba przypomnieć również wielką rolę, jaką w przygotowaniu schematu o liturgii, oprócz ks. Danielskiego, odegrali tacy specjaliści jak ks. Tomasz Bojasiński i ks. Wojciech Lewkowicz. Część uchwał nie została jednak w pełni zrealizowana. Archidiecezja nie doczekała się też, do czasu podziału diecezji, kolejnego synodu, który podjąłby wiele zagadnień i poprawił aktualny stan jej życia liturgicznego.

Takiego pogłębienia nie dostarczył również rozpoczęty w 1991 r. II Polski Synod Plenarny. Dokonał on krytycznej oceny stanu życia liturgicznego w Polsce, a także podał wskazówki i zalecenia konkretnych rozstrzygnięć duszpasterskich, które dopracowane w jego pracach mogą stać się znaczącym impulsem dla podkreślenia roli liturgii w duchowym życiu polskiej wspólnoty kościelnej. To zadanie podjął także rozpoczęty dopiero 19 III 1998 r. IV Synod diecezjalny.

Warto odnotować także obraz życia liturgicznego w Wyższym Metropolitalnym Seminarium Duchownym. Dbałość o właściwy dobór kadry wykładowców oraz zaznaczone w kronikach Seminarium liczne spotkania i prelekcje na temat reformy liturgicznej (także z udziałem kard. Stefana Wyszyńskiego) sprawiły, że wśród wykładanych przedmiotów liturgika zajmowała należne sobie miejsce. Alumni nie tylko uczestniczyli w wykładach, ale stale podlegali praktycznej formacji liturgicznej, czy to na terenie Seminarium, czy też w centrach Ruchu oazowego, bądź podczas pobytu na parafiach. Na podkreślenie zasługuje własna inicjatywa kleryków, jaką było powstanie w 1967 r. Seminaryjnej Komisji Liturgicznej, której postulaty i sugestie, wyrastające z nauki Soboru, dotyczące m.in. zakresu języka polskiego w liturgii czy też wprowadzenia koncelebry, zostały częściowo zrealizowane na terenie Seminarium.

Innym zagadnieniem jest formacja liturgiczna świeckich. Oprócz katechizacji, która była zwyczajowo przyjętą formą przekazu wiedzy religijnej, a zatem i liturgicznej, dużo wysiłku włożono w archidiecezji w przygotowanie osób tworzących Liturgiczną Służbę Ołtarza (ministrantów, lektorów i bielanek) oraz osób związanych z Ruchem „Światło-Życie”. Praca z ministrantami, rozpoczęta jeszcze przed Soborem, po 1967 r. osiągnęła nową postać organizacyjną i skoncentrowana była wokół programów archidiecezjalnych, powstałych w dużej mierze wedle wskazań Krajowego Duszpasterstwa Służby Liturgicznej, którego liderem był w latach 1967-1980 ks. Franciszek Blachnicki. Diecezjalny Duszpasterz Służby Liturgicznej oraz księża-opiekunowie grup spotykali się regularnie na swoich sympozjach formacyjnych. Z myślą o nich wydawano wiele pomocy liturgicznych i dydaktycznych, przeznaczono-

nych dla poszczególnych stopni służby ministranckiej, wykorzystywanych następnie w wielu innych diecezjach¹⁶

Soborowe dowartościowanie posług spełnianych przez osoby świeckie w liturgii znalazło swoje pozytywne odbicie w powstałym w Archidiecezji na początku 1967 r. Kursie lektorskim. Od tego czasu był on organizowany corocznie. Odpowiedzialnym za jego prowadzenie był ks. Bogusław Bijak, później zaś ks. Wiesław Kądziela. Zajęcia teoretyczne i praktyczne z wielu dziedzin (także z liturgiki) trwały jeden rok i kończyły się uroczystą promocją z udziałem biskupa. Ukończyło go ok. 2000 chłopców, przeważnie uczniów szkół ponadpodstawowych.

Z kolei działalność Duszpasterstwa Służby Liturgicznej Dziewcząt nie wyszła poza ramy usługowych działań w uroczystych procesjach, niekiedy tylko koncentrując się w zespołach scholi liturgicznej. Ta część duszpasterstwa wymaga jasnego sprecyzowania celów i metod dydaktycznych, wypracowania konkretnego programu oraz większego zaangażowania, szczególnie ze strony duchowieństwa.

Pozytywny wkład w formację liturgiczną dzieci i młodzieży miał też Ruch „Światło-Życie” Księży działający w jego ramach organizowali spotkania, wyjazdy oraz rekolekcje, podczas których dbałość o poprawność sprawowanej liturgii była symptomatyczna. Młodzież tak uformowana była często zdrowym zaczynem reformy w macierzystych parafiach. Całość pracy – od początku lat siedemdziesiątych – koncentrowała się wokół ogólnopolskich wskazówek i programów Ruchu.

Zaznaczyć także trzeba, że w archidiecezji warszawskiej, w myśl wielu dokumentów posoborowych, podjęto formację osób, które pełnić miały posługę nadzwyczajnego szafarza Eucharystii. Pierwsza taka grupa, składająca się z 23 mężczyzn, otrzymała ją jednak dopiero w 1991 r. Promotorem tej posługi stał się kard. Józef Glemp. W latach późniejszych odbyły się jeszcze dwa kursy przygotowawcze – w 1994 i 2000 r. Choć w tym ostatnim otrzymało ją 60 mężczyzn, to wydaje się, że liczba świeckich pełniących tę posługę nie jest wystarczająca. Corocznie powiększanie jej będzie zatem wymagało dalszej pozytywnej formacji przede wszystkim wśród duchowieństwa, przyzwyczajonego do osobistego pełnienia wielu funkcji.

Zaznaczyć trzeba podejmowane na terenie archidiecezji inicjatywy zmierzające do wprowadzenia zreformowanej liturgii mszalnej. Wprowadzenie języka polskiego, podobnie jak w innych polskich diecezjach, trwało sześć lat i dokonało się w czterech etapach. Użycie języka ojczystego w czytaniach mszalnych, śpiewach stałych i zmiennych, w *Ordo Missae* i Modlitwach eucharystycznych poprzedzone zostało wydaniem przez Archidiecezjalną Komisję Liturgiczną specjalnych pouczeń, precyzyjnie określających zakres wprowadzanych zmian. Praktyczną celebrację odnowionej liturgii mszalnej w języku polskim wprowadził kard. Stefan Wyszyński dekretem z 18 IV 1970 r., kiedy to udzielił sześciu kapłanom pozwolenia na jej sprawowanie w

¹⁶ Na przykład: *Obrzęd wprowadzenia w liturgiczną służbę ołtarza* [z dnia 15 II 1965 r.]. WAW 55:1965 s. 226-229; *Nabożeństwo stanowe dla ministrantów*. Tamże s. 230-233; *Wytyczne w sprawie prowadzenia zajęć z ministrantami w Archidiecezji Warszawskiej*. WAW 61:1971 s. 179-184; teksty zawarte w tzw. *Teczce Duszpasterza Ministrantów*, publikowanej przez Wydział Duszpasterstwa.

dziewięciu wybranych kościołach i kaplicach archidiecezji. Później prawo to rozszerzono na wszelkiego rodzaju zjazdy duchowieństwa. Od tego też dnia aż do końca 1970 r. trwało przygotowanie archidiecezji do całościowego wprowadzenia nowych obrzędów mszalnych. Jego formę stanowiły przede wszystkim ogniska i kursy dla księży oraz oddzielne spotkania dla organistów. Do formacji świeckich wykorzystywano m.in. rekolekcje parafialne oraz oazowe. Nowe przepisy i teksty zamieszczano w formie Pouczeń Komisji Liturgicznej w „Wiadomościach Archidiecezjalnych Warszawskich”¹⁷ i *Kalendarzach liturgicznych*. Znaczną rolę odegrały też wskazówki dotyczące śpiewu wiernych podczas Mszy świętej, powstałe przy współpracy Komisji Muzyki Kościelnej, a także przepisy zastosowania pieśni polskich w liturgii mszalnej, wydane w 1974 r. przez ks. Wojciecha Danielskiego¹⁸. Cennym zjawiskiem było wydanie zestawu nowych czytań mszalnych¹⁹ oraz lekcjonarza mszalnego od razu z psalmem i refrenem uproszczonym rytmicznie do 11 zgłosek. Ukazywały się także komentarze i wprowadzenia liturgiczne na różne okresy roku kościelnego²⁰. Posłudze ministrantów i lektorów podczas liturgii mszalnej poświęcono wiele uwag w *Pouczeniach* z lat 1965 i 1970, funkcji zaś komentatora kursy w 1966 i 1969 r.

Pomimo bardzo szczegółowo przedstawianych zmian, wydaje się, iż prezentacja nowych obrzędów w przeważającej części tylko od strony rubrycystycznej była pewnym zubożeniem. Widoczny był brak głębszego umotywowania wprowadzanych zmian.

Dużo uwagi poświęcono formom obrzędowym liturgii mszalnej. Na podkreślenie zasługuje m.in. Msza koncelebrowana, która na terenie Archidiecezji została odprawiona po raz pierwszy podczas Mszy Krzyżma 07 IV 1966 r., a zatem rok po wejściu w życie dekretu Kongregacji Obrzędów z 07 III 1965 r.²¹ Sposobem jej wprowadzenia było specjalne *Pouczenie* Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej z 1967 r., podające ogólne zasady koncelebrowania i wzorcowe obrzędy koncelebry śpiewanej i czytanej²².

¹⁷ Na przykład: *Pouczenia AKL nr 6 „O postawie i miejscu celebransa w czasie Liturgii słowa we Mszach z udziałem ludu”* [z dnia 24 II 1967 r.], WAW 57:1967 s. 108-109; *Pouczenia AKL nr 8 „O wprowadzeniu w życie postanowień drugiej Instrukcji Św. Kongregacji Obrzędów z dn. 4 maja 1967 r.”* [z dnia 21 VI 1967 r.], WAW 57:1967 s. 177-181.

¹⁸ W. D a n i e l s k i. *Zastosowanie polskich pieśni w liturgii mszalnej. Pomoce dla formacji liturgicznej, Rok C, z. VII*. Warszawa 1974 s. 21-25.

¹⁹ *Nowy zestaw czytań mszalnych*. Warszawa 1968.

²⁰ Na przykład: *Wprowadzenie do czytań mszalnych na dni powszednie Wielkiego Postu*. Oprac. W. Danielski. Warszawa 1973; *Komentarze liturgiczne na Wielki Post*. Oprac. W. Danielski. Warszawa 1969; *Komentarze liturgiczne*. Warszawa 1967.

²¹ Święta Kongregacja Obrzędów. *Dekret ogłaszający obrzędy koncelebry oraz Komunii pod obiema postaciami* [z dnia 07 III 1965 r.], „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 19:1966 s. 145-147.

²² *Pouczenie Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej nr 7, O koncelebrowaniu Mszy św. w kościołach i kaplicach Archidiecezji Warszawskiej* [z dnia 01 III 1967]. WAW 57:1967 s. 131-140.

W archidiecezji nie wypracowano żadnego szczególnego sposobu celebrowania Mszy świętej z udziałem dzieci, pozostawiając tę kwestię poszczególnym duszpasterzom i osobom z nimi współpracującym.

Sposób przyjmowania Komunii świętej przez wiernych podczas Mszy świętej zgodny był z ogólnokościelnymi wskazaniem z lat 1964, 1966 i 1974.

Odnotować trzeba, że w znacznej części parafii praktykowano przed Pierwszą Komunią świętą dzieci stopniowe włączanie ich w życie liturgiczne Kościoła. Po odpowiedniej katechezie (która obejmowała także ich rodziców) odbywało się odnowienie obietnic chrzcielnych, ofiarowanie Matce Bożej i wręczenie medalików. Warto zauważyć, że już w 1963 r. podjęto próby sprawowania Mszy świętej przed Pierwszą Komunią dzieci według skrutiniów przeznaczonych dla osób dorosłych²³. Niestety nie wypracowano jednolitego schematu formacji tego rodzaju, który obowiązywałby w całej archidiecezji.

Pozytywnym przejawem przyjęcia nauki Soboru o roli Pisma świętego w obrzędach liturgicznych było zalecenie łączenia obrzędu rozdzielania Komunii świętej poza Mszą z Liturgią słowa, której przykładowy tekst podano w *Służbie Bożej* (1975). Członkowie Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej stwierdzili potrzebę opracowania skróconego sposobu takiego rozdzielania Komunii świętej, jednak ryt taki nie ukazał się.

Formy adoracji Najświętszego Sakramentu zbieżne były z powszechnie praktykowanymi. Powstały dwa projekty dorocznej adoracji: dla parafii miejskich (ks. Jan Sikorski) i wiejskich (ks. Mieczysław Iwanicki), lecz niestety nie ma informacji o ich realizacji.

Inną formą kultu Eucharystii były procesje eucharystyczne, wśród których na podkreślenie zasługuje procesja Bożego Ciała. Jej przebieg był wielokrotnie omawiany przez członków Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej. Owocem tych ustaleń był powstały w latach 1965-1966 projekt procesji, proponujący zmiany perykop ewangelicznych, rozszerzenie użycia języka polskiego oraz opracowanie wprowadzeń do poszczególnych stacji. Schemat ten został przesłany do Komisji Liturgicznej Episkopatu.

Wprowadzenie na terenie archidiecezji odnowionych obrzędów pozostałych sakramentów, a także sakramentaliów, w przeważającej większości dokonywało się w związku z ukazywaniem się w języku polskim kolejnych ksiąg rytuału. Formą ich promowania były przede wszystkim *Pouczenia* Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej oraz kursy organizowane przy współudziale członków tejże Komisji.

Sakramentowi chrztu poświęcono szczególnie wiele miejsca. Przygotowaniem do wprowadzenia nowych obrzędów było powołanie już w 1969 r. trzech ekip specjalistów, którzy mieli ukazywać ten sakrament od strony teologicznej, duszpasterskiej i liturgiczno-rubrycystycznej. Po opublikowaniu nowej księgi *Obrzędy chrztu dzieci* (1972)²⁴, już w styczniu 1973 r. członkowie Komisji Liturgicznej wydali specjalne *Pouczenie*, precyzujące możliwość użycia tego rytu tylko wobec niemowląt i dzieci

²³ Por. W. D a n i e l s k i, Z. W i t. *Sprawozdanie z VI Sympozjum pastoralno-liturgicznego „Ordo initiationis christianae adultorum” w naszych warunkach duszpasterskich*. „Ate-neum Kapłańskie” 70:1977 t. 88, s. 298.

²⁴ *Obrzędy chrztu dzieci*. Katowice 1972.

do siódmego roku życia. W lutym 1973 r. we współpracy z Wydziałem Duszpasterstwa przeprowadzono kurs liturgiczny, wydano specjalną *Instrukcję*²⁵ oraz zestawy homilii chrzcielnych i katechez dla dorosłych. Uporządkowaniem praktyki chrzcielnej na terenie archidiecezji, obejmującym zarówno przygotowanie rodziców i chrzestnych jak również samą liturgię sakramentalną, były *Wskazania* opracowane w 1991 r. przez ks. Jerzego Zalewskiego. Dnia 30 X 1991 r. kard. Józef Glemp zatwierdził je i uczynił obowiązującymi. Na podkreślenie zasługuje w nich dowartościowanie roli rodziców i chrzestnych oraz obecności miejscowej wspólnoty podczas ceremonii²⁶

Jako pozytywny przykład odpowiedzialności za katechizację sakramentalną podać można prowadzony obowiązkowy katechumenat osób dorosłych (po 15 roku życia) przygotowujących się do przyjęcia tego sakramentu. Prowadzony był on w wielu ośrodkach, m.in. przy kościołach: Sióstr Wizytek, św. Anny, św. Marcina czy też parafii św. Stanisława Kostki w Warszawie.

Obrzędy sakramentu bierzmowania rozważano także przede wszystkim w nawiązaniu do nowej księgi²⁷ Warto odnotować zmiany dotyczące wieku i form przygotowania kandydatów do tego sakramentu. Początkowo przyjęty wiek dzieci z klasy VI (choć według wskazań przedsoborowych oraz tych z 1966 r. dopuszczalne było przystąpienie do bierzmowania już rok lub dwa po przyjęciu Pierwszej Komunii świętej²⁸) został podczas III Synodu podwyższony do wieku uczniów klas VII-VIII, czyli do 14-15 lat. W późniejszych latach, jak również obecnie, udziela się tego sakramentu młodzieży pierwszych klas szkół ponadpodstawowych. Wskazania Kurii Metropolitalnej z 26 IV 1995 r. określają docelowo klasę III szkół średnich jako najwłaściwszy wiek dopuszczania do przyjęcia tego sakramentu. Zmianie uległy też formy przygotowania – począwszy od udziału w katechizacji oraz w dodatkowych naukach i nabożeństwach (1966) aż do obowiązkowych, specjalnych konferencji i dodatkowych katechez dla osób mających braki w katechizacji szkolnej (III Synod).

Wspomnieć trzeba także o nie w pełni zrealizowanym projekcie instrukcji Rady Duszpasterskiej, która podzieliła okres przygotowania na trzy etapy: zwyczajny (katechizacja), specjalny (comiesięczne spotkania) i ascetyczny (trzydniowe rekolekcje). Cykl 8-10 konferencji obowiązywał natomiast osoby dorosłe przygotowujące się do przyjęcia tegoż sakramentu. Wśród ośrodków i parafii prowadzących tego typu spotkania można wymienić parafie św. Marcina i św. Klemensa w Warszawie czy też św. Kazimierza w Pruszkowie.

W praktyce bardzo rzadko, tylko w wyjątkowych przypadkach, wykorzystywano możliwość koncelebrowania bierzmowania (w bardzo licznych grupach). III Synod Archidiecezji Warszawskiej wspominał kapłanów jako szafarzy tego sakramentu tylko

²⁵ *Instrukcja duszpasterska w związku ze sprawowaniem chrztu dzieci według nowego obrzędu (1973)*. WAW 63:1973 s. 139-144.

²⁶ *Chrzest święty. Wskazania duszpasterskie i liturgiczne*. Oprac. J. Zalewski. Warszawa 1991.

²⁷ *Obrzędy bierzmowania według Pontyfikatu rzymskiego*. Katowice 1975.

²⁸ Por. *Porządek nabożeństw Archidiecezji Warszawskiej*. Warszawa 1962 s. 82; *Wskazania o bierzmowaniu [z dnia 24 XI 1966 r.]*. WAW 57:1967 s. 113.

w przypadku otrzymania zgody na chrzest osoby dorosłej oraz w niebezpieczeństwie śmierci.

Wprowadzenie nowych obrzędów pokuty oraz namaszczenia chorych dokonało się w archidiecezji w podobny sposób. Nie wydano żadnych odrębnych instrukcji diecezjalnych, ale odczytano *Listy Episkopatu*²⁹ i przeprowadzono kursy liturgiczne. W przeważającej większości celebracja tych sakramentów miała charakter indywidualny. Niekiedy odnotowano sprawowanie obrzędu pojednania wielu penitentów z indywidualną spowiedzią i rozgrzeszeniem, zwłaszcza podczas rekolekcji bądź dni skupienia, oraz wspólnotowe udzielanie sakramentu namaszczenia podczas Dnia Chorych (raz w roku w każdej parafii) lub w trakcie Międzyparafialnego Dnia Chorych, jak również podczas ogólnodiecezjalnych rekolekcji dla chorych, najczęściej w Łańciewie.

Wspólnotowy charakter celebrowania tych sakramentów wymaga z pewnością dalszego pogłębienia i upowszechnienia na terenie archidiecezji, być może także w formie odrębnego kursu bądź pouczenia.

Znaczącym wkładem członków Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej było aktywne włączenie się już od 1970 r. w tłumaczenie nowych obrzędów sakramentu małżeństwa (1974)³⁰ Opracowano wówczas ryt jubileuszu małżeństwa oraz zestawy czytań ślubnych. Podczas kursu wprowadzającego, który odbył się w styczniu 1975 r., ustalono, że młodzież powyżej 17 roku życia obowiązuje roczne przygotowanie do przyjęcia tego sakramentu. W wyjątkowych sytuacjach można było wziąć udział w skróconej formie kursu, obejmującej 10 spotkań. Praktykę tę zatwierdził jako obowiązującą na terenie całej archidiecezji kard. Józef Glemp w 1985 r.

Nowe obrzędy sakramentu święceń nie zostały przedstawione duchowieństwu i wiernym ani w formie kursu, ani też instrukcji Episkopatu lub Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej. Wyjątek stanowią alumni Seminarium, którzy podczas swoich zajęć omawiali nowy ryt, w większości jednak tylko od strony rubrycystycznej. Nie wykorzystano także szansy wielopłaszczyznowego przybliżenia nowych obrzędów choćby podczas rekolekcji czy też dni skupienia dla duchowieństwa. Odnotować trzeba jednakże aktywny udział m.in. profesorów Seminarium w przygotowywaniu polskiego tłumaczenia księgi oraz fakt jej wydania w 1977 r. staraniem Kurii Metropolitalnej Warszawskiej³¹ Księgą tą posługiwano się praktycznie w większości polskich diecezji do 1999 r., kiedy to wydano jej nową wersję³²

Pozytywnym przykładem zaangażowania się członków Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej w realizację reformy liturgicznej było także opracowanie szeregu uwag

²⁹ *List pasterski o wprowadzeniu odnowionych obrzędów sakramentalnych pokuty* [z dnia 15 IX 1982 r.]. WAW 72:1982 s. 326-331; *List Episkopatu do wiernych o nowej księdze liturgicznej: „Sakramenty chorych”* [z dnia 14 XII 1978 r.]. WAW 70:1980 s. 37-40.

³⁰ *Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. Katowice 1974.

³¹ *Postęgi i święcenia. Ustanowienie lektorów i akolitów i przyjęcie kandydatów do diakonatu i kapłaństwa oraz Obrzędy święceń diakonów, kapłanów i biskupa*. Warszawa 1977.

³² *Obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów*. Wydanie drugie wzorcowe. Katowice 1999.

do nowych obrzędów pogrzebowych. Na podkreślenie zasługuje zorganizowanie kursów liturgicznych nie tylko dla duchowieństwa, ale i dla organistów oraz kościelnych, pracujących na terenie archidiecezji. Stosowne wskazówki zamieszczano w *Kalendarzach liturgicznych* od 1971 r. Uznaniem cieszyła się również propozycja harmonizacji i wprowadzeń do czytań we Mszy za zmarłych, opracowana w 1974 r. przez ks. Wojciecha Danielskiego³³. Dokumenty III Synodu kładły akcent na paschalny charakter śmierci chrześcijanina.

Nie opracowano jednak żadnej instrukcji diecezjalnej, porządkującej sprawowanie liturgii pogrzebowej, co z uwagi na często podkreślaną różnorodność jest zadaniem stale aktualnym.

Analiza błogosławieństw i poświęceń ukazała znaczący wkład członków warszawskiej Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej w przygotowywanie ich polskich opracowań. Podkreślenia wymaga udział ks. Danielskiego, autora projektu zasad ich odnowy i uporządkowania³⁴. Osobiście opracował on m.in. błogosławieństwa: kredy i kadzidła, pokarmów na stół wielkanocny, zbiorów, ziarna siewnego i nasion. Wszystkie one zamieszczone zostały później w *Służbie Bożej* (1975), skąd w całości lub większej części były przejęte do agend innych diecezji. Innym przykładem, w tym wypadku pionierskiej, działalności były poświęcenia pojazdów dokonywane przez ks. Leona Kantorskiego w Podkowie Leśnej.

We wprowadzeniu na terenie archidiecezji Liturgii Godzin, której przekład polski ukazał się w 4 tomach w latach 1982-1988³⁵, znaczącą rolę odegrał również ks. Danielski, dokonując w okresie wstępnym korekty hymnów I tomu. On też przygotował szereg opracowań dla Ruchu „Światło-Życie” oraz (we współpracy z Gizelą Skop) dla Liturgicznej Służby Ołtarza³⁶. Godne podkreślenia są częste zachęty, kierowane zarówno do księży jak i świeckich, dotyczące wspólnego odmawiania Liturgii Godzin, a zwłaszcza Jutrznii i Nieszporów. Na użytek alumnów ks. Wiesław Kądziela opracował i wydał w 1979 r. *Modlitwę Godzin Wielkiego Piątku, Wielkiej Soboty, Śpiewy Wielkiej Niedzieli*³⁷. Wśród osób propagujących tę modlitwę wśród świeckich należy wymienić ks. Jana Sikorskiego i ks. Wiesława Kądzielę oraz duszpastery wielu parafii, np. św. Michała w Warszawie czy św. Anny w Piasecznie. Niestety trzeba również odnotować, że po wprowadzeniu Mszy świętych wieczornych w znacznej części parafii została ograniczona bądź też całkiem zanikła praktyka niedzielnych Nieszporów. Wśród przyczyn takiej sytuacji można wymienić brak

³³ W D a n i e l s k i. *Czytania we Mszy za zmarłych (propozycje harmonizacji i wprowadzeń)*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 27:1974 s. 77-88.

³⁴ Por. np. t e n ż e. *Błogosławieństwa związane z rokiem liturgicznym*. „Collectanea Theologica” 44:1974 fasc. 1 s. 82-89.

³⁵ *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*. T. 1-4. Poznań 1982-1988.

³⁶ Na przykład: *Modlitwa codzienna i wybór śpiewów mszalnych dla służby liturgicznej*. Oprac. W. Danielski, G. Skop. Warszawa 1973.

³⁷ *Modlitwa Godzin Wielkiego Piątku, Wielkiej Soboty, Śpiewy Wielkiej Niedzieli*. Oprac. W. Kądziela. Warszawa 1979. Nowe opracowanie ukazało się w 1991 r.: *Ciemna Jutrznia na Wielki Piątek i Wielką Sobotę*. Oprac. W. Kądziela. Warszawa 1991.

zachęty do udziału, brak polskich tłumaczeń tekstów (we wstępnym okresie odnowy), skromną oprawę, brak homilii czy też właściwej katechezy. Kwestia ta na terenie archidiecezji wymaga pozytywnego rozstrzygnięcia.

Nowy *Kalendarz liturgiczny*, zatwierdzony w 1969 r., stał się wzorem dla powstających kalendarzy lokalnych. Członkowie warszawskiej Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej brali udział w pracach Komisji Liturgicznej Episkopatu nad jego przystosowaniem, opiniując w 1973 r. jego polski schemat, który zatwierdzono ostatecznie w 1974 r. W prawodawstwie diecezjalnym w opisie roku i kalendarza liturgicznego zaakcentowano centralne znaczenie Misterium Chrystusa w jego obchodzie rocznym (Triduum Paschalne) i tygodniowym (niedziela). Ich pogłębieniem były specjalne ogniska i kursy duszpasterskie w 1969 i 1987 r. oraz *Pouczenie* Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej z 1966 r.³⁸ Członkowie Komisji na prośbę Komisji Liturgicznej Episkopatu zajęli się w 1971 r. tłumaczeniem tekstów wielkotygodniowych oraz w 1977 r. oceną projektu procesji rezurekcyjnej.

W celebracji nabożeństw zaznaczyć trzeba przejście w ustawodawstwie diecezjalnym od ich podziału dostosowanego do okresu roku kościelnego (*Porządek nabożeństw*)³⁹ do podziału ze względu na grupy tematyczne – nabożeństwa eucharystyczne, maryjne oraz doroczne i okolicznościowe (*Służba Boża*, III Synod). W praktyce duszpasterskiej dało się zauważyć częste traktowanie nabożeństw przez duchowieństwo i świeckich w sposób rubrycystyczny.

Dokumenty archidiecezji przedstawiły rodzinę – zgodnie z nauką Vaticanum II – jako „Kościół domowy”, którego liturgia jest swoistym przeżywaniem misterium wiary. Teksty III Synodu podkreśliły znaczenie rodziny i troskę, z jaką rodzice, zwłaszcza w czasie ówczesnej nasilonej ateizacji, powinni otaczać religijne wychowanie swoich dzieci. Akcentowano tradycyjny sposób realizowania „liturgii domowej” poprzez codzienną modlitwę – zachęcano do Liturgii Godzin (rytm dzienny), świętowanie niedzieli (rytm tygodniowy), obchód roku liturgicznego (cykl roczny) oraz poprzez sakramenty i sakramentalia celebrowane w rodzinie. Liturgia „Kościoła domowego”, mimo swojego bogactwa, nie była w pełni wykorzystywana na terenie archidiecezji. Brak głębszej formacji i swoista desakralizacja większości wydarzeń życia ludzkiego sprawia, że ta forma przeżywania wspólnoty z Bogiem i między sobą realizowana jest w niewielkiej części rodzin statystycznej parafii. Uzdrawienie tej sytuacji to jedno z zadań wymagających rozwiązania nie tyle w prawodawstwie diecezjalnym, co w praktyce duszpasterskiej.

*

Powyższa prezentacja miała za zadanie analizę reformy soborowej oraz jej realizacji na terenie archidiecezji warszawskiej. Prawie czterdziestoletni okres ożywionej

³⁸ *Pouczenie nr 4 „W sprawie obrzędów Wielkiego Tygodnia”* [z dnia 4 III 1966 r.]. WAW 56:1966 s. 84-85.

³⁹ *Porządek nabożeństw*. 38-64.

działalności osób, różnorodnych instytucji i urzędów, to czas bogatych doświadczeń i szukania sposobów, a także form jak najpełniejszego korzystania z myśli i wskazań Soboru. Chodziło o wypracowanie takiego modelu liturgii, który wyrażałby także społeczne, kulturalne i religijne wartości, którymi żyje współczesny człowiek. Opracować trzeba było kryteria, które pozwoliłyby uniknąć fałszywego archaizmu i niebezpiecznego modernizmu. Chociaż na płaszczyźnie rozstrzygnięć prawnych dzieło zostało dawno ukończone, to stale wymaga ono pogłębienia i doskonalszej realizacji pastoralnej, m.in. poprzez zwiększenie wpływu osób świeckich na kształt i przebieg liturgii.

Można wyrazić nadzieję, że wieloaspektowe ukazanie życia liturgicznego w archidiecezji warszawskiej na przestrzeni tak wielu lat będzie stanowiło znaczący przyczynek w rozpoznaniu całościowego obrazu realizacji reformy liturgicznej w Polsce i przyczyni się do zrozumienia ducha tych przemian, którym liturgia – z uwagi na człowieka i jego czasy – stale podlega.